

УДК 316.647.5:37(477)

Тетяна Мотуз

**РОЗВИТОК ІДЕЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТЬ):
ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ**

У статті подано результати аналізу розвитку ідеї толерантності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній думці II половини XX – початку XXI ст. та встановлено періоди її розвитку. Обґрунтовано виділення 3 періодів: I період (50-80-ті роки XX ст.) – розвиток ідеї

толерантності в рамках інтернаціонального виховання радянського періоду; II період (90-ті роки XX ст.) – розвиток толерантності в процесі гуманізації й демократизації освітньо-виховного процесу; III період (початок XXI ст. – донині) – активізація впровадження ідей толерантності в процес навчання та виховання учнівської молоді, перебудова освітньої політики України з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: толерантність, виховання, інтернаціоналізм, гуманізм, періодизація педагогічної думки.

Мотуз Т. Развитие идеи толерантности учащейся молодежи в отечественной педагогической мысли (вторая половина XX – начало XXI веков): проблема периодизации.

В статье представлены результаты анализа развития идеи толерантности учащейся молодежи в отечественной педагогической мысли второй половины XX – начала XXI века. Выявлены периоды ее развития. Обосновано выделение 3-х периодов: I период (50-80-е годы XX в.) – развитие идеи толерантности в рамках интернационального воспитания советского периода; II период (90-е годы XX в.) – развитие толерантности в процессе гуманизации и демократизации образовательно-воспитательного процесса; III период (начало XXI в. – по сей день) – активизация внедрения идей толерантности в процесс обучения и воспитания учащейся молодежи, перестройка образовательной политики Украины с учетом евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: толерантность, воспитание, интернационализм, гуманизм, периодизация педагогической мысли.

Необхідність оновлення змісту виховання учнівської молоді на демократичних засадах окреслено в Законах України «Про освіту» (1991 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), у Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), Національній стратегії розвитку освіти на 2012-2021 роки (2012 р.), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.). У названих нормативних документах підкреслюється, що основою сталого демократичного розвитку суспільства є система освіти.

На початку XXI століття в умовах глобалізації та полікультурності на перший план виходять проблеми нетерпимості, інтолерантності, соціальної напруженості. Тому виховні завдання сучасного навчального закладу покликані формувати в учнівської молоді діалогічність, толерантність і повагу до людей іншої статі, культури, національності, віросповідання та ін., що сприятиме

вирішенню зазначених проблем, переходу від конфронтації до діалогу.

Оновлення виховних напрямів, передусім патріотичного, громадянського, гендерного виховання як таких, що відповідають європейському векторові розвитку нашої держави, є запорукою особистісного розвитку кожного громадянина, що спирається на ідеї гуманізму, демократії, свободи, толерантності, вираженості, відповідальності, готовності до змін. Розробка нової стратегії виховання учнівської молоді та підготовка педагогічних працівників до практичної реалізації цієї стратегії потребує уваги до історико-педагогічного досвіду, нагромадженого за тривалий період формування державної системи освіти, насиченої змінами виховних орієнтирів і парадигм.

Питання історії розвитку ідеї толерантності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) передбачає визначення періодів її розвитку.

Встановлення певних періодів існування та розвитку будь-яких явищ, тобто періодизація передбачає «логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів, така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [5, с. 19].

Своє висвітлення проблема періодизації процесів розвитку системи освіти в Україні знайшла у роботах О. Адаменко, Я. Бурлаки, О. Сухомлинської, Є. Хрикова та ін. Н. Гупан окреслив періодизацію історико-педагогічної науки, враховуючи зміни «в проблематиці, змісті, методології, підходах до вивчення педагогічних явищ на тому чи іншому етапі розвитку історико-педагогічної науки» [4, с. 22], та виокремив наступні періоди: I період (друга половина XIX ст. – 1916 р.) – становлення загальноосвітніх основ вітчизняної історико-педагогічної науки; II (1917 – 20-ті роки XX ст.) – формування нових тенденцій у вітчизняній історії педагогіки; III (30-ті – перша половина 80-х років XX ст.) – розвиток вітчизняної історико-педагогічної науки на засадах марксистської методології; IV (друга половина 80-х-90-ті роки XX ст.) – переосмислення історико-педагогічного процесу з нових методологічних позицій і створення національної науки.

Найбільш ґрунтовною та повною вважаємо періодизацію розвитку педагогічної думки в Україні на основі культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів, запропоновану О. Сухомлинською. У педагогічній думці ХХ століття дослідниця виокремлює наступні періоди: 1905-1920 рр. – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; 1920-1991 рр. – українська педагогічна думка і школа за радянських часів (І етап – 1920-1933 рр.: етап експериментування і новаторства; ІІ етап – 1933-1958 рр.: українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури; ІІІ етап – 1958-1985 рр.: українська педагогічна думка в змаганні за педагогічний розвиток; ІV етап – 1985-1991 рр.: становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу); 1991 – сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Україні [8, с. 37-54]. Ця періодизація дає чітке уявлення щодо еволюційних етапів розвитку педагогічних ідей, поглядів та систем, що їх продукували українські мислителі.

Звернення до дисертаційних робіт, наукових статей, публікацій у періодичних виданнях ІІ половини ХХ – початку ХХІ століть переконує, що проблема виховання досить широко вивчена науковцями та педагогами-практиками, проте недостатньо уваги приділяється дослідженню історії розвитку ідеї толерантності в педагогічному дискурсі, зокрема питанню періодизації.

Мета статті полягає в аналізі розвитку ідеї толерантності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній думці ІІ половини ХХ – початку ХХІ ст. та встановленні періодів її розвитку в зазначені хронологічні межі. Для досягнення мети статті використано комплекс методів: загальнонаукові методи (аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація та ін.); конкретно-наукові методи: пошуково-бібліографічний, хронологічний, історико-ретроспективний.

Взявши за основу вже наявні періодизації вітчизняної педагогічної думки (Н. Гупан [4, с. 22], О. Сухомлинська [8, с. 37-54], а також періодизацію розвитку теорії виховання в Україні в ХХ ст. О. Адаменко [1, с. 24]), для встановлення періодизації історіографії питання розвитку ідеї толерантності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній думці ІІ половини ХХ – початку ХХІ століття використано наступні критерії: суспільні умови; удосконалення

методологічного апарату дослідження; формування проблематики досліджень; інституалізація досліджень.

У контексті дослідження звернуто увагу на роботи, у яких більш детально розглянуто періоди розвитку вітчизняної педагогічної науки, а саме окремо теорії виховання. Так, О. Адаменко у своїй докторській дисертації «Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950-2000 рр.)» обґрунтувала періоди розвитку вітчизняної педагогіки з трьох позицій: розвиток теорії навчання, розвиток теорії виховання та розвиток управління загальноосвітньою школою. Найбільш цікавим для нашого дослідження є виділення періодів розвитку теорії виховання в освіті України II половини ХХ ст. За О. Адаменко, теорія виховання у ХХ ст. зазнала двох періодів свого розвитку: перший – 50-80-ті роки – етап панування радянської парадигми виховання, другий – 90-ті роки – етап формування гуманістично й демократично спрямованої національної парадигми виховання. Але чітких хронологічних меж між зазначеними етапами не встановлено, оскільки, на думку автора, для розвитку освіти та педагогічної науки характерна деяка інерційність. Навіть після значних соціальних зрушень у теорії деякий час відтворюються традиційні підходи до виховання, а нові ідеї утверджуються повільно [1, с. 24].

У радянський період розвитку вітчизняної освіти й педагогічної думки ідея толерантності розроблялася в контексті проблеми відносин людини і суспільства. Проблема найбільш повного розкриття людського потенціалу при максимальному врахуванні суспільних інтересів стала в цей період однією з провідних. У 50-80 роки ХХ століття проблема формування толерантності учнівської молоді розглядалася в рамках інтернаціонального виховання. Педагогічні розвідки й дослідження того часу були спрямовані на пошук та обґрунтування умов, що сприяють установленню толерантних (дружніх) відносин у багатонаціональних навчально-виховних та трудових колективах, формуванню шанобливого ставлення до представників інших національностей. Тому процес формування навичок толерантності учнівської молоді такі педагоги, як В. Заслуженюк, Г. Лебедев, О. Опаленик, Ю. Руденко, А. Серова, В. Сухомлинський, В. Фарфоровський, убачали саме в інтернаціональному вихованні. Зокрема, виховання школярів у дусі соціалістичного інтернаціоналізму в умовах багатонаціональних

областей у своїй кандидатській дисертації досліджував О. Опаленик, питання інтернаціонального виховання молодших школярів у позаурочній діяльності стало предметом дослідження В. Гурського. Проблеми виховання учнів на ідеях і традиціях дружби народів присвячені докторська дисертація та численні публікації В. Заслуженюка. На думку науковця, саме виховання на традиціях дружби народів спрямоване на формування в учнів інтернаціоналістичних почуттів і переконань. Єдність інтернаціонального й національного В. Заслуженюк вважав основою виховання учнів на традиціях дружби народів.

У працях названих дослідників висвітлювалися питання науково-методологічних, теоретико-педагогічних, організаційних питань інтернаціонального виховання в навчальних закладах України. Позитивною рисою наукових розвідок окресленого етапу було те, що їх автори розглядали в єдності патріотичне й інтернаціональне виховання та стверджували, що лише поважаючи свій народ, традиції, людина буде з повагою ставитись до представників інших культур і національностей. Слід зазначити, що кількість публікацій та наукових розвідок із питань інтернаціонального виховання, що публікувалися вітчизняними дослідниками, зростала протягом 50-х-80-х років.

Ідеї дружби народів, інтернаціоналізму, взаємодопомоги і товариськості знайшли своє відображення в практичній діяльності навчальних закладів. Зокрема, відомий вітчизняний педагог радянських часів В. Сухомлинський (1918-1970) активно запроваджував виховання почуття дружби до народів, інтернаціоналізму в Павлівській школі. Толерантна особистість має з повагою ставитись до міжнародних відмінностей, бути відкритою в спілкуванні, терпимо ставитися до ціннісних орієнтацій представників інших культурних груп, – вважав В. Сухомлинський. В основі міжособистісних стосунків, на думку В. Сухомлинського, мають лежати такі заповіді: 1) бережи недоторканість, уразливість іншої людини; 2) знай, що твоє нерозумне, холодне слово може образити, вразити, засмутити, потрясти; 3) не можна змішувати людські слабкості й зло; проти зла треба боротися; зло нетерпиме; 4) велике зло – приниження достоїнств іншої людини; 5) дорогим для тебе має стати не «моя», а наше, тобто цінності, що належать суспільству, створені суспільством для щастя й радості всіх, кожної

особистості [9]. Отже, цими заповідями педагог-гуманіст закликає особистість до толерантності, поваги, розуміння в стосунках із людьми іншої національності. Хоча термін «толерантність» не вживався педагогами в практичній діяльності та опублікованих працях 50-х-80-х років, у роботах В. Сухомлинського часто можна зустріти термін «терпимість», із яким науковець ототожнював толерантність.

Інтернаціональне виховання було одним із центральних напрямків ідеологічної роботи з учнівською молоддю й одним із важливих розділів радянської педагогіки; при цьому його компоненти були досить суперечливі. Перш за все, інтернаціональне виховання являло собою ідеологічне наuczіння схвалюваним репрезентаціям національних процесів у СРСР, у відповідності з якими в Радянському Союзі відбувався поступовий процес стирання національних відмінностей. У той же час стверджувалося, що кожен трудівник у процесі колективної праці усвідомлює, що він становить частину єдиної сім'ї народів, тісно згуртованих своїми цілями й завданнями будівництва соціалізму і комунізму.

Панівну в Україні в 50-80-ті роки ХХ ст. радянську парадигму виховання характеризують комуністична спрямованість, віра у всесилля виховних впливів на учнів, учителів, батьків, громадськість, учнівські організації, намагання розвивати всі основні групи особистісних якостей школярів, орієнтація на досвід та стандартні підходи до виховання. У ці роки не були видані фундаментальні праці з теорії виховання, які б висвітлювали значні, комплексні, масштабні проблеми. Кількість узагальнюючих (навіть окремі напрямки теорії виховання) робіт була незначною. Виняток – роботи В. Сухомлинського, якому вдалося в межах радянської парадигми виховання обґрунтувати та реалізувати на практиці гуманістичну та демократичну за своєю сутністю систему виховання. За радянських часів В. Сухомлинський залишався автором, у якого вийшла найбільша кількість значних робіт із теорії виховання [1, с. 24-25].

Отже, звернення до педагогічних публікацій 50-80-х років ХХ ст. переконує в побіжному висвітленні питань, які лише умовно можна віднести до проблем толерантності учнівської молоді.

Період кінця ХХ століття (90-ті роки) пов'язаний з появою низки стратегічних державних документів, які заклали основи нової парадигми освіти – орієнтації на новий тип гуманістичної

інноваційної освіти. Основними з них є: Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття», 1993 р.), Закони України «Про освіту» (1991 р.), «Про середню освіту» (1999 р.) та інші.

Саме в цей період з'являється перший міжнародно-правовий документ, у якому чітко зафіксовано термін «толерантність» та розкривається його зміст, а саме «Декларація принципів толерантності» (резолюція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р.). У Декларації надається розгорнуте поняття толерантності, а також окреслено головні рівні впровадження принципів толерантності. У документі наголошується, що виховання – це найбільш ефективний засіб попередження нетерпимості (інтолерантності) [6]. Визнання виховання провідним засобом попередження нетерпимості та формування толерантності на міждержавному рівні стало поштовхом до зосередження уваги науковців на проблемі толерантності, гуманізму, демократії в освіті.

Відповідно, значні зрушення в 90-ті ХХ ст. роки відбулися в розгляді принципів виховання. Провідними серед них стають принципи гуманізації, демократизації, деполітизації, деідеологізації виховання. Педагогіка в 90-х роках позбавилася ідеологічного тиску й отримала можливість вільного інноваційного розвитку, що характеризувався розширенням дослідницької проблематики, різноманітністю підходів, орієнтацією на створення цілісних гуманістично орієнтованих виховних систем.

Питання гуманізації освітнього процесу, утвердження абсолютної цінності й гідності кожного учня, починаючи з 90-х років ХХ ст., почали порушувати у своїх працях такі вчені, як Г. Балл, І. Бех, М. Берулава, О. Глузман, С. Гончаренко, М. Добрускіна, О. Заболотська, І. Зязюн, В. Кремень, Ю. Мальований, О. Романовський, О. Пехота, О. Савченко, В. Сериков, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, Є. Шиянов, І. Якиманська та ін.

Відомий український педагог і психолог І. Бех у своїх працях наголошує, що виховний процес, який будується на беззаперечному підкоренні, приниженні достоїнства дитини, не сприяє її моральному становленню, а спричинює спалахи дитячої агресивності [3, с. 196]. Перспективним напрямком виховання І. Бех вважає особистісно зорієнтоване, оскільки воно виходить із самоцінності особистості, її духовності й суверенності. Результатом застосування особистісно зорієнтованих підходів при вихованні учнів має бути формування

неповторної особистості, індивідуальності й самотності дитини, яка буде поважати також представників інших культур та релігій.

Вітчизняний учений Г. Балл у своїй роботі «Орієнтири сучасного гуманізму (у суспільній, освітній, психологічній сферах)» визначає провідну ідею гуманізації освіти, яка, на його думку, полягає в орієнтації її цілей, змісту, форм і методів на особистість того, хто навчається, стимулювання й гармонізацію її розвитку. При цьому органічним складником гуманізації освіти, з погляду дослідника, постає її гуманітаризація, сутність якої становить сприяння самовизначенню особистості в духовній культурі – національній і світовій [2, с. 7].

Зміст наукових публікацій свідчить, що стрижневими якостями особистості науковці 90-х років вважали духовність, національну свідомість, громадянськість, креативність. Отже, у цей час починається формування нової парадигми виховання, векторами якої можна вважати загальнолюдські цінності (духовність) та національні цінності (національна свідомість, громадянськість). Саме серед перелічених загальнолюдських і національних цінностей чільне місце належить толерантності.

На початку ХХІ ст. проблема толерантності набула надзвичайної актуалізації в педагогічному середовищі. Протягом останніх 15 років опубліковано значну кількість наукових робіт, захищено низку дисертацій, автори яких розглядають проблеми толерантності в учнівському середовищі, пропонуючи свої, інколи суперечливі, варіанти розв'язання проблеми.

Для нашого дослідження вагомими були дисертаційні роботи з педагогіки щодо місця толерантності в освітньому процесі за спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання (О. Андрійчук, Н. Барбелко, Л. Бернадська, Т. Білоус, О. Вербицький, О. Волошина, Т. Гурова, М. Карандаш, Е. Койкова, О. Матієнко, О. Столяренко та ін.), 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (М. Андреев, Н. Бирко, І. Залєсова, А. Зінченко, Ю. Ірхіна, Ю. Костелянець, Р. Костенко, О. Орловська, Д. Пашенко, Ю. Тодорцева, та ін.), 13.00.01 – загальна педагогіка, історія педагогіки (С. Авраменко, О. Зарівна та ін.) 13.00.05 – соціальна педагогіка (Я. Довгополова, О. Мірошник та ін.), 13.00.08 – дошкільна педагогіка (К. Романюк), 13.00.02 – теорія та методика навчання (О. Муляр та ін.). У названих роботах увага науковців зосереджена переважно на формуванні

толерантності учнівської та студентської молоді в процесі виховної роботи, а також професійній підготовці майбутніх учителів до формування толерантності учнів. Майже кожен автор дослідження впроваджував у практику роботи загальноосвітніх, дошкільних, вищих навчальних закладів програми спецкурсів, курсів за вибором у яких розглядалося питання толерантності.

З-поміж загального масиву дисертаційних досліджень виокремлюємо роботи, що стосуються виховання/формування в учнів/студентів окремих видів толерантності. Це дозволило нам простежити динаміку змін інтересу науковців до певних соціальних сфер прояву толерантності/інтолерантності. Так, у роботах О. Гриви, Т. Гурової, Я. Довгополової, Е. Койкової розглядаються питання формування толерантності молоді в умовах полікультурного простору. Формування міжетнічної та міжнаціональної толерантності досліджено в роботах О. Вербицького, О. Дрозд, І. Залесової, К. Романюк. У межах досліджень із гендерного виховання учнівської молоді захищені дисертації щодо формування гендерної толерантності (О. Морозова, С. Фадєєв, Л. Шустова та ін.). Як окремий напрямок педагогічних досліджень виділяються наукові розвідки з проблем толерантності вчителя загальноосвітньої школи (М. Андрєєв, Н. Бирко, Т. Білоус, Т. Варенко, І. Залесова, М. Карандаш, Ю. Котелянець, Р. Костенко, Ю. Тодорцева).

Подаючи різні визначення феномена толерантності, вчені намагаються відтворити класифікацію її різновидів, подати своє бачення педагогічних завдань із виховання толерантності на різних ступенях освітньо-виховного процесу, відповідно до чого пропонують своє бачення структури толерантності в педагогічному ракурсі.

Звернення до наукових розвідок початку ХХІ століття показує, що найбільше розробок у напрямку виховання міжнаціональної, міжетнічної, міжкультурної толерантності, що пов'язано з актуалізацією міжетнічних та міжнаціональних конфліктів як усередині держави, так і на міждержавному рівні. Суспільні умови сприяли розробці таких форм і методів виховання підростаючого покоління, що були б орієнтовані на формування культури міжетнічних відносин, за якої наявність у безпосередній близькості представників іншої культури сприйматиметься як безперечне благо, яке робить життя кожного багатшим, різноманітнішим і цікавішим.

Саме в такому ракурсі досліджують проблему виховання толерантності у дітей та молоді в умовах полікультурного середовища О. Грива та Е. Койкова. Науковці розробили моделі виховання толерантної особистості та соціально-педагогічної підготовки фахівців до роботи в умовах полікультурності.

Педагогічні дослідження початку ХХІ століття переконують, що однією зі сфер, де найбільш необхідним є формування установок і норм толерантної поведінки, є система освіти, яка сприятиме вихованню чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність. Звернення до наукових праць сучасних учених показує, що, досліджуючи процес формування толерантності, науковці зосереджують увагу на її певному виді (міжнаціональна, міжетнічна тощо) або на певній віковій категорії учнів, студентів.

Отже, у розвитку ідеї толерантності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній думці II половини ХХ – початку ХХІ ст. можемо виділити наступні періоди: *I період (50-80-ті роки ХХ ст.)* – розвиток ідеї толерантності в рамках інтернаціонального виховання радянського періоду; *II період (90-ті роки ХХ ст.)* – розвиток толерантності у процесі гуманізації й демократизації освітньо-виховного процесу; *III період (початок ХХІ ст. – донині)* – активізація впровадження ідей толерантності в процес навчання та виховання учнівської молоді, перебудова освітньої політики України з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш детальному аналізі провідних тенденцій упровадження ідеї толерантності в освітній процес задля врахування позитивного досвіду для розвитку сучасної педагогічної теорії і практики.

Література

- 1. Адаменко О. В.** Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття (1950-2000 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»/ О. В. Адаменко. – Луганськ, 2006. – 37 с. **2. Балл Г. О.** Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)/ Г. О. Балл. – Київ–Рівне: Видав. Олег Зень, 2007. – 172 с. **3. Бех І. Д.** Особистісно зорієнтоване виховання: [наук.-метод. посіб.] / І. Д. Бех. – Київ: ІЗМН, 1998. – 204 с. **4. Гупан Н. М.** Розвиток історії

педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. М. Гупан. – Київ, 2001. – 39 с. **5. Гупан Н. М.** Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – Київ : А.П.Н., 2002. – 224 с. **6. Декларація** принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 28-й сесії в Парижі 16 листоп. 1995 р. // Віче. – № 11 (128). – 2002. – С. 12–13. **7. Методологічні** засади педагогічного дослідження : [монографія] / [авт. кол. : Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. – 248 с. **8. Сухомлинська О. В.** Періодизація педагогічної думки в Україні : кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. – Харків, 2002. – Ч. 1. – С. 37-54. **9. Сухомлинский В. А.** Методика виховання колектива / В. А. Сухомлинский. – Москва : Просвещение, 1981. – 192 с.

SUMMARY

Motuz T. Development of the idea of tolerance of pupils in national pedagogical thought (second half of xx – beginning of xxi centuries): the problem of periodization.

The article analyzes the idea of tolerance of students in the national educational thought of the second half of the XX-XXI centuries and sets periods of its development. Overall 3 periods are allocated: The first period (50-80s of the twentieth century) – development of the idea of tolerance within the international education of the Soviet period. International education was one of the main directions of the ideological work of the pupils and one of the important parts of Soviet pedagogy, while its components were very controversial.

The second period (90s of the twentieth century) – the development of tolerance in the process of humanization and democratization of the educational process. Scientists of the 90s considered that the core qualities of the individual were spirituality, national identity, citizenship, creativity. At this time, the formation of a new paradigm of education begins, which vectors can be considered universal values (spirituality) and national values (national identity, citizenship). It is among these universal values and national the prominent place belongs to tolerance.

The third period (beginning of the XXI century – Present day) – activation of the implementation of ideas of tolerance in the training and education of youth, the restructuring of the educational policy of Ukraine in view of European integration processes. Pedagogical research of the XXI century suggest that one of the areas where most needed of forming attitudes and norms of tolerant behavior is the education system that fosters education responsive and responsible citizens open to accept other cultures, able to appreciate the freedom, respect for

human dignity and individuality. Appeals to the modern scientific papers show that by examining the process of tolerance, researchers focus on its particular species (international, ethnic, etc.) or in a certain age category of students.

Key words: tolerance, education, internationalism, humanism, periodization of pedagogical thought.